

Tarih, Coğrafya ve Sosyo-Kültürel Ortamın Türk Kimliğinin Gelişmesine Etkileri

Memet Yetişgin

myetisgin@ksu.edu.tr

Özet

Türk kimliğinin gelişmesinde, Türklerin içerisinde yaşadığı coğrafyanın, hafızalarını oluşturan engin tarihin ve tecrübe ettikleri geniş sosyo-kültürel ortamın çok büyük yeri vardır. Bu ortam tarih boyunca büyük güçlerin, kültürlerin ve medeniyetlerin buluşma noktası olmuştur. Bu buluşma bazen çatışmalar, bazen uzlaşmalar ile ortaya çıkan bir tarih yaratmıştır. Tarihe yön veren büyük olayların yaşandığı bölgede Türk kimliği tarihle birlikte şekillenmiştir. Türk kimliği Orta Asya'nın step kültüründen köklerini, İslâm dininin geniş etkilerini ve batı medeniyetinin katkılarını içeren bir kimlik karakteri kazanmıştır. Bu nedenle Türk kimliği tekdüzelikten, tutuculuktan ve basitlikten uzak, tecrübeli, hoşgörülü, bilge ve medenî bir kimliktir. Doğu ile Batının içinde, farklı medeniyetleri anlayan, doğu ile batıya ve farklı medeniyetlere karşı ve bunlar içerisinde güçlü yere sahip olan bir kimliktir.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Kültür, Kimlik, Medeniyet, Türkiye.

Abstract

In the development of the Turkish identity, geography in which the Turks have lived, a profound history which has made of their memory, and a socio-cultural environment in which they have gotten great experiences have had great places. On

Memet YETİŞGİN

these places, great powers, cultures and civilizations confronted with each other throughout history. These confrontations created a history of conflicts, as well as a history of accords. The Turkish identity has developed alongside with great historical events. It had large roots from the steppe culture of the Central Asia, has mainly been shaped by the Islamic religion and has greatly been affected by the western civilization. Because of this history, Turkish identity is far from being a simple, dull, intolerant and monotonous, but it is tolerant, wise, mature and civilized identity. It is within both eastern and western civilizations, and it could comprise and affect both civilizations.

Key Words: *Turks, Culture, Identity, Civilization, Turkey.*

Giriş

Milattan önce iki binli yıllarda önce Altaylar bölgesinde varlığını sürdüren “Oğuz tipinde beyaz bir ırk” olan Türklerin, bu tarihlerde güney Sibiryayı da ele geçirerek, Ural Dağları’ndan Çin’e kadar uzanan bölgede hâkim kültürü oluşturan bir büyük millet haline geldiği bilinmektedir (Ögel, 1991: 4). Ural-Altay merkezli bir kültür ve medeniyet oluşturan Türkler, özellikle “Andronovo” kültürü içerisinde etkin olan, “savaşçı beyaz ırk” a mensup, “beyaz renkli, düz burunlu, hafif dalgalı saçlı, orta gürlükte sakallı ve bıyıklı olan ‘Turan’ tipi” bir millettir (Kafesoğlu, 1997: 144; Ögel, 1991: 5-7, 24-26; Kafesoğlu, 1988: 45-46). Bu millet oldukça hareketli olup, tarih boyunca değişik yönlerde göçler etmiştir. Avrupa, Orta Doğu, Hindistan ve Çin, Türk göçlerinin yöneldiği bölgeler olmuştur (Heyet, 1996: 1-3). Çoğunlukla fetihler ve hâkim toplum olarak başlayan yeni yerlerdeki Türklerin varlığı, yerli kültürle ve kavimlerle uyumlu bir tarih oluşturmuştur.

Türklerin Kafkaslarda ve Yakın Doğu’daki varlıkları çok uzun bir tarihi barındırmaktadır. Milattan önce sekizinci asırda Tiyenşan Dağları merkez olarak kurulan ve batıya doğru genişleyen Sakalar, milattan önce yedinci asırda Tuna Nehri’nden Orta Asya içlerine kadar hâkimiyet tesis etmiş ve Yunanlıların “kırmız içer, emleksiz Skitler” dediği İskitler ile başlayan bir varlık gösterdikleri ihtimali üzerinde durulmuştur (Kafesoğlu, 1997: 216; Ögel, 1991: 35). Hatta belki daha eskilere gidilerek Sümer ve Urartularla da bu varlıklarını sürdürmüş olacakları kabul edilmiştir (Togan, 1981: 11-12). Atı evcilleştirmiş, demiri ve bakırı işlemeyi başarmış olan Türkler, göçebe, yarı göçebe ve yerleşik hayatın her üçünü de aynı zamanda ve değişik zeminlerde yaşamışlardır.

Türkleri yaşam tarzları itibarıyla üç guruba ayırmak mümkün olabilir: konar-göçerler, yarı göçebeler ve yerleşik (şehirli) Türkler. İlkleri bozkır kültürünün vazgeçilmez hayvancılığı ile meşgul iken, ikinciler hayvancılık yanında topraklarını ekip biçerek kendilerine yeter bir ekonomik özerklik kazanmışlardır. Üçüncüler ise şehirleşmiş olup ticaret ve sanatlar yanında toprakla da ilgilenmişlerdir. Türklerin bu gün bile kırsalda hayvancılık ile tarımı bir arada yaptıkları, şehir ve kasabalarda da esnafılık, ticaret ile tarımı bir arada yürüttükleri göz önüne alınırsa, tarihte getirdikleri kazanımlarının önemli rol oynadığını kabullenmek gerekir.

Orta Asya, sadece altıncı asırda Göktürklerle birlikte Türklerin yaşadığı ve hâkim olduğu bir bölge değildi, çok daha önceleri onlar buralarda yaşamışlardı. İskender’in bölgede yaptığı işgaller döneminde, bölgenin hâkimleri olan Türkler daha doğuya çekilmişlerdi. Oysa, yerleşik ve şehirli Türkler buralarda yaşamaya devam etmişlerdi. Göktürklerle birlikte bölge

tekrar Türk hâkimiyetine girmişti (Togan, 1947: 58). Kurdukları kültür ve medeniyet, gerek coğrafyanın genişliği, gerek bu geniş coğrafya üzerindeki farklı kültürlerin etkileri ve gerekse de tarihî şartların zorlaması ile büyük ve köklü kültürler ve medeniyetler olarak ortaya çıkmıştır. Semerkand, Buhara, Beykend ve Merv gibi şehirler Türkler tarafından kurulmuştur. Büyük İskender'in Asya seferi sırasında "Terkümân" (Türküman) adlı kimselerle münakaşaları olmuştur. Türkler ilk çağlarda da Kafkaslar, Orta Doğu, Orta Asya ve Kazak Steplerinde bulunmuşlardır (Togan, 1981: 23-41).

Genellikle tarihçiler Türklerin on birinci asrın ortalarından itibaren Anadolu'ya gelip yerleşmeye başladığı tezini kabul etmişlerdir. Buna göre, Türkler on ve on birinci asırlarda yoğun şekilde İslâm'ı seçerek, bu dinin hâkim olduğu Orta ve Yakın Doğu'ya gelmeye başlamışlardır. Bu bağlamda 12'si sağ ve 12'si sol koldan oluşan 24 Oğuz boyu ve bu boylardan sol kola dâhil olanlardan Kınık boyu içerisinden çıkan Selçuklu Hanedanı önemli bir rol oynamıştır (Köymen, 1989: 13). 1040'da Gazneliler karşısında Dandanakan savaşını kazanan Oğuz Selçuklu Türkleri, İran üzerinde hâkimiyet tesis edip, Abbasi Halifeliği üzerindeki bölgesel baskılara son vermişlerdir (Cahen, 1992: 7). Halifeleri dinî otorite olarak tanımışlar ve kendileri de İslâm coğrafyasının en büyük siyasî ve askerî gücü olarak ortaya çıkmışlardır. Selçuklular ile birlikte bir çeşit lâikliğe benzer bir devlet anlayışı da İslâm dünyasına girmiştir. Halifeye "dinî otoritesinin ötesinde bir hâkimiyet tanınmamış, dünya işleri tamamıyla ayrılarak" Selçuklu Sultanının tasarrufunda kalmıştır (Turan, 1965: 87). Abbasi Halifesi, Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e "doğunun ve batının hükümdarı" unvanını vermiştir (Cahen, 1992: 14; Turan, 1965: 88). Daha önceden Müslüman Arapların yaptığı gibi Selçuklu Türkleri de Bizans İmparatorluğu üzerine akınlara devam etmişler, ancak, onların akınları sadece sürekli cephe savaşları şeklinde kalmayıp, kısa sürede Anadolu'ya yerleşme ile sonuçlanacak fetih hareketleri karakterini kazanmıştır.

Orta Doğu'nun kurak ve çöl topraklarını ana vatan tanıyan ve bu topraklardan göç ederek farklı coğrafyalara yerleşme konusunda sınırlı coşkuya sahip olan Arapların aksine, dinamik ve hareketli olan Türkler, kendi yaşantılarına ve alıştıkları iklim ve coğrafyaya uygun olan Anadolu'yu yurt edinmek için Bizans karşısında başarılı bir mücadeleye girişmişlerdir (Akdağ, 1977: 10). Arap-Bizans mücadelesi dinin yayılması, ganimet ve güvenli sınırlar oluşturmaya dayalı iken, Türk-Bizans mücadelesi, bu sebepler yanında, Türklerin Anadolu'yu yurt edinme amacına yönelik olmuştur.

Anadolu'nun yurt edinilmesinde Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Bizans İmparatoru Romain Diogene'e karşı kazandığı ve Anadolu'nun

kapılarını açan 1071 Malazgirt Meydan Savaşı'nın önemli bir yeri vardır. Bu savaş sonunda, Bizans'ın, asırlardır Sasanilere ve Müslümanlara karşı başarı ile koruduğu doğudaki sınırları önemli bir darbe yemiş, İmparatorluk büyük bir yenilgi tatmış, bunun sonucunda ise karşısında kendisini engelleyecek bir güç kalmayan Türklere Anadolu kapıları açılmıştır.

Her ne kadar 1071 Malazgirt zaferi Türklere Anadolu'nun kapılarını açmışsa da, Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın bu sırada asıl amacı Mısır'da güçlü bir devlet kurmuş olan Şii Fatımiler ile mücadele etmektir. O, Anadolu'nun fethini ikinci planda görmektedir. Bu sebeple Bizans imparatoru Romain Diogene'i esir etmesine rağmen, anlaşma yaparak serbest bırakmış ve Mısır'da ki Fatımiler ile mücadeleye yönelmiştir. Romain Diogene'in Bizans taht kavgalarına kurban gitmesi, ve rakibi Michel Doukas'a yenilerek öldürülmesi, yapılan anlaşmanın önemini yitirmesine yol açmıştır. Bunun üzerine Selçuklu Sultanı Alp Arslan Anadolu'nun tamamının fethini, kendi aralarındaki çatışma ve baskılar ile kuraklık ve yokluklardan uzaklaşmaya çalışan, kendilerine daha uygun yaşam alanları arayan ve fetihler yapmaya yatkın olan Türk bey ve boylarına emretmiştir (Cahen, 1992: 7, 23-24).¹⁸ Selçuklu ailesinden Süleyman Şah 1078'de İznik'i alarak, burasını kendisine başkent yapmış ve üç asır sürecek olan Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuştur (Howard, 2001: 32). Ekserisi Oğuz boylarından olmakla birlikte, Karluk, Kalaç, Kıpçak, ve Ağaçeri boyları gibi Türk boylarının da katılımı ile Anadolu birçok yönden Türk beyleri tarafından ele geçirilmeye başlanmıştır. Türk beyleri Anadolu'nun fethini yaparken, kendi boylarını da buralara yerleştirerek Anadolu'nun Türkleştirmesini sağlamışlardır (Köprülü, 1988: 41). Anadolu'da kurulan ilk Türk beylikleri—Mengücekliler (Erzincan-Şebinkarahisar-Divriği yöreleri), Saltuklular (Erzurum-Bayburt bölgesi), Ahlat Şahlar (Van Gölü çevresi), Toğan Arslan oğulları (Bitlis-Erzen yöresi), Artuklular (Mardin-Hisnikeyfa), Yıvallılar (Diyarbakır çevresi) ve Kızıl Arslanlılar (Siirt yöresi)—Selçuklulara bağlı olarak kurulmuş beyliklerdir. Bunlar daha sonra Anadolu Selçukluları, Eyyubiler ve Moğollar tarafından sona erdirilecektir. Bu beyliklerin "Türkiye'nin yaratılmasındaki rolleri önemlidir." Bölgelerinde kalıcı eserler bırakan bu beylikler, "Müslüman ve Müslüman olmayan tebaalarını adaletle idare etmişler ve ülkelerini içtimaî eserler ile süslemişlerdir" (Uzunçarşılı, cilt 1, 1988: 28; Sümer, 1990: vii; Howard, 2001: 34)

¹⁸ Cahen'e göre Türkler dört çeşit savaş yaparlardı: Sultan komutasında, Sultana bağlı beyler komutasında, beylerin yönlendirdiği Türkmenler vasıtasıyla ve Türkmenlerin kendi iradeleri ile yaptıkları savaşlar şeklinde.

Memet YETİŞGİN

O günün şartları içerisinde İslâm ülkesinin liderliğine yükselmiş olan Türkler, bu ülkenin sınır güvenliğinden de sorumlu hale gelmişlerdir. Sınır güvenliği için en önemli yollarından biri, bu güvenliği tehlikeye düşüren gücün varlığına son vermek olduğundan, Türklerin Anadolu'ya gelmelerinde sınır bölgelerine yerleşmiş olan Bizans derebeylerinin sürekli Müslüman ülkesine akınlar yapması ve bu tür akınların ise İslâm ülkesine büyük zararlar vermesi nedeniyle Büyük Selçuklu hükümdarları tarafından cezalandırılmalarının gerekliliği önemli bir yer tutmaktadır (Cahen, 1992: 13). Böylece Anadolu'nun Türkler tarafından fethi sadece tek taraflı bir toprak kazanımı olmayıp, asırlardır devam eden Arap-Bizans (Müslüman-Hıristiyan) mücadelesinin de bir devamı şeklinde ortaya çıkmıştır. Önceki mücadelelerin aksine, güçlü askerî yapıya, dinamizme, savaş eğitime ve teçhizata sahip olan Türkler, Bizans karşısında daha başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. Dahası, Müslümanların yaşadığı Irak ve Suriye'nin doğudan gelen sürekli Türk kitlelerini kaldırabilecek gücünün olmaması, bunun yanında "dar-ül harp" kabul edilen Bizans topraklarının fetih edilmesinin teşvik edilmesi Anadolu'nun alınmasında önemli sebeplerden birkaçı olarak ortaya çıkmıştır.

Türklerin yoğun olarak gelip yerleştiği sıralarda Anadolu, asırlarca Bizans ile önceleri Sasani ve sonraları Arap ve İslâm ordularının karşılıklı mücadelesine sahne olmuş idi. Bu mücadeleler bölgede siyasî, hukukî ve sosyal sıkıntılar doğurmuştu. Anadolu güvenli bir yer olmaktan çıkmıştı. Bundan dolayı bölge nüfus yönünden oldukça seyrelmiş, özellikle de kırsalda yaşayan nüfus güvenlik nedeniyle şehir ve kasabalara göç etmişti. Kırsal kesim harap ve yıkıntı durumunda idi (Akdağ, 1977: 9-10). Dolayısı ile, Türklerin Anadolu'ya gelmesi, bu karmaşalıkların ve yıkımların da bir sonu olacaktı.

Türkler Anadolu'ya girdiklerinde kendilerine yerli topluluklar ile fazla mücadele etmeden geniş yerleşme ve yaşam alanları bulmuşlardır. Kırsal alanların tenhaliği onlara savaş meydanlarında siyasî otoritelere karşı kazandıkları zaferlerin ötesinde yerli halk ile fazlaca çelişki içine girmeden yaşamlarını sürdürme imkânı vermiştir. Ayrıca, yerli halk, başlangıçtaki "yağma ve talan" geçtikten sonra, Türkmenlere yönelik olumlu hisler beslemişlerdir. Bunun en önemli sebebi, önceki Bizans devleti aksine, Türkmenlerin yönettiği bölgede düzenli vergi almamaları olmuştur (Cahen, 1992: 33-37).

Anadolu'ya geldiklerinde oldukça gelişmiş bir içtimai hayata sahip olan Türkler kısa sürede göç yoluyla bölgeyi Türkleştirmişlerdir. Anadolu Selçukluları devrinde ülke nüfusunun % 90'nını göçebe Türkler (Oğuzlar) oluşturmaktaydı (Akdağ, 1977: 10). Büyük çoğunluğu göçebe veya yarı

göçebe olan Türklerin, asırlarca Orta Asya'daki medeniyet merkezlerinde hâkim unsur olarak, bölgedeki zengin yerleşik hayatın bir parçasını meydana getiren varlıkları (Togan, 1981: 25, 29), Anadolu'ya geldikten sonra, yerleşik kültürün ve medeniyetin içerisinde ileri bir seviyeye gelmiş kitleler olarak kendini göstermiştir. Dönemin Arap düşünür ve yazarlarından Kaadi Ahmed el Andalusî eseri *Kitab-ı Tabakat v'el Umem'*de Türkleri dünyada ileri on medenî millet arasında görmüştür ki bu milletler medeniyetin gelişmesinde olumlu roller oynamışlardı (Ortaylı, 2005: 21-22).¹⁹ Batılılar on birinci, Kafesoğlu'na göre (1988: 44)²⁰ on ikinci, asırdan başlayarak Anadolu için "Türkiye" adını vermişlerdir (Lewis, 1991: 1). On beşinci asrın sonlarına gelindiğinde ise Anadolu ezici çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bir bölge halini almıştır (İnalçık, 1994: 27). Çoğunlukla konar-göçer bir kültüre sahip olan Türkler, Anadolu'nun plato, düzlük, vadi, ova ve dağlarında kendilerine uygun yaşam alanları bulmuşlardır. Onların bu ortamlardaki günlük uğraş ve zorluklara karşı mücadeleleri başarılı bir şekilde bölgeye tam hâkimiyetleri ile sonuçlanmıştır.

Anadolu'nun kırsalında kendileri için ve alışık oldukları bozkır ortamına uygun coğrafik alanlar bulan Türkler, kendi eski kimliklerini fazlaca değiştirmeden, "Horasan ve Türkistan'daki örf ve adetlerini Anadolu'ya" taşıyarak (Cahen, 1992: 57) bölgenin Türkleşmesini sağladıkları gibi, yerli halkları asimile etmeden ve kendileri de asimile olmadan, Orta Asya'dan getirdikleri kimliklerini uzun asırlar koruyabilmişlerdir. Böylece Anadolu üzerinde farklılıklara saygılı Türk idaresi altında hem Türkler ve hem de onların hâkimiyetindeki topluluklar kendilerine ait olan kültürel, dinî ve ekonomik yapılarını büyük ölçüde korumuşlardır.

Anadolu'da kurulan ilk büyük Türk Devleti olan Anadolu Selçukluları, toprağı eski Türk ananesi gereğince hanedanın ortak malı saymış, ancak toprağın üzerinde yaşayan halkın korunmasına da itina göstermiştir. "Kuruluşundan itibaren millî bir devlet olmak yolunda süratle ilerlemiş" olan Anadolu Selçukluları, Anadolu'yu Türkler için "yeni bir anavatan" haline getirmişlerdir (Köymen, 1989: 15). Toprağın işlenmesi ve üzerinde üretim yapılması halka bırakılmış, halk kanunlar ve kaideler gereğince vergisini vermiştir. Aşırı ve keyfi vergiler ile halkın ezilmesine müsaade edilmemiştir (Uzunçarşılı, cilt 2, 1988: 57-58). Türkmenler ile yerli unsurlar

¹⁹ Andalusî'ye göre on birinci asırda medeni on millet şunlardı: Araplar, Hintliler, İranlılar, Kaldaniler, İbraniler, Yunanlılar, Mısırlılar, Romalılar, Türkler ve Çinliler.

²⁰ Kafesoğlu'na göre "Türkiye" (Turcia) adı altıncı asırda Orta Asya, dokuz ve onuncu asırlarda Volga nehrinden Orta Avrupa'ya kadar bölgeye, ve on üçüncü asırda Mısır ve Suriye için kullanılmaya başlanmıştı.

arasında uyumlu bir yönetim tesisine çalışılmıştır. Selçuklular, her iki tarafı da koruyan tedbirler almışlardır. Göçebe Türklerin yaylak ve kışlaklar arasında ve bir yerden diğer bir yere giderken, yaptıkları yağma ve talanların yerleşik halka verdiği zararı önlemeye çalışmış, yerleşik halkın korunup kollanmasını birinci görev bilmışlerdir. Bununla birlikte, yerli halkı eskiden olduğu gibi kendi içtimai hallerinde serbest bırakmış, sadece onların başına birer garnizon komutanı tayin ederek otoritesini sürdürme yoluna gitmiştir (Yücel, 1987: 71-75; Cahen, 1992: 57). Bir anlamda, devlet göçebe unsurlar ile yerleşik halkı bir arada yaşatma ve kontrol etme zorunluluğunu hissetmiştir. Yerleşik ve göçebe unsurlar ise asırlarca birbirlerine karşı, zaman zaman yıkıcı ve kırıcı olmakla birlikte, uyumlu bir hayat sunmuşlardır. Zamanla büyük ve artan sayıda göçebe Türk yerleşik hayatı seçmiş veya devletin zorunlu tutmasıyla seçmek zorunda bırakılmıştır. Böylece, Anadolu'nun yerleşikleri arasında sade Türk köyleri, kasabaları ve şehirleri yanında, azınlıkların da bulunduğu karma köy, kasaba ve şehirler ortaya çıkmıştır. Konar-göçerler, Selçuklulardan başlayarak, Osmanlı döneminde devam eden sürekli bir yerleştirme politikasına maruz kalmışlardır. Bu yerleştirme politikası neticesinde Anadolu ve daha sonraları Rumeli'nin Türkleşmesi amaçlanmıştır. Anadolu'da yüzlerce yerleşim yeri, bu politikalar neticesinde 24 Oğuz boyunun ismini taşıırken (Halaçoğlu, 1996: 110-111), Rumeli'nin kısa sürede Türk karakteri kazanması sağlanmıştır (Uzunçarşılı, 1988, cilt 1: 522). Yerleşik Türkler, sürekli olarak yerleşik hayata geçen Türkmenler ile nüfus bakımından artarken, dönemin önemli kültür ve medeniyet merkezi olan Orta Asya'nın büyük şehirlerinde asırlarca üstün bir şehirli hayatı geliştirmiş olan tüccar, sanatçı ve eğitilmiş kimseler Anadolu'daki şehirlere yerleşerek, buralarda güçlü Türk kimliğini yansıtan Türk şehirlerinin doğmasına yol açmışlardır. Orta Asya kökenli Ahmet Yesevi dinî, sosyal ve kültürel olarak Anadolu'yu da etkilemiştir. Mevlana Celalettin Rumî, Yunus Emre ve diğerleri, Türk kimliğinin Anadolu'da şekillenmesinde büyük katkıları olmuştur. Bu eğitilmiş şair ve düşünürlerin fikirlerindeki evrensellik, Türkün hoşgörülü anlayışı ile birleşince Anadolu'nun fikri ve kültürel yapısında son derece önemli etkiler ortaya çıkmıştır. Anadolu'da farklı dinî ve etnik unsurlar arasında ortak bir yaşamın paylaşılmasından doğan uyumlu ve asırlarca sürecek bir hayat doğmuştur.

Anadolu'da Selçuklularla gelişen Türk hâkimiyeti çevresi ile ilişkilerinde dinamik bir yapı oluşturmuştur. Bu bağlamda, bir yandan ilmi ve fikri gelişmelere karşı açık ve destekleyici olurken, diğer taraftan uluslar arası ticarete ve ekonomik ilişkilere gereken önemi vermişlerdir. Bir yandan İznik, Sinop ve Alanya gibi liman şehirlerine yönelik fetihçi siyaset izlerken, diğer taraftan Anadolu'da geçen yolların bakım ve emniyetini sağlamaya,

tüccarların ve yolcuların mal ve can güvenliğini sağlamada büyük çabalar içerisinde olmuşlardır. Dış ülkelere ulaşan yollardan başlayarak, Anadolu'nun şehir ve kasabaları arasında uzayıp giden yollar üzerinde her menzilde bir kervansaray inşasına özen göstermişlerdir. Bu kervansaraylarda yolcuların güvenliği yanında yaz ve kış kendileri ve hayvanları için gereken yiyecek, ilaç, temizlik malzemesi ve diğer şeyler bulunmaktaydı. Dinine veya etnik yapısına bakılmaksızın yolcular konuk olarak görülmekte ve yemekleri muntazam verilmekteydi. (Uzunçarşılı, cilt 1, 1988: 29, 544).

Türklerin on birinci asırda bölgeye geldikleri sıralarlarda, Anadolu'da hâkimiyet kurmuş olan Bizans imparatorluğu idaresinde yaşayan Rumlar ve Ermeniler bölgenin nüfusunun çoğunluğunu oluşturmakla birlikte, siyasi, kültürel ve askerî inisiyatif kendilerine Romalı, daha doğru bir ifade ile Doğu Romalı diyen Bizans imparatorluğunun elinde idi. Rumlar batı kilisesinden ayrılarak Bizans'ın siyasi otoritesine ve dayandığı esas coğrafyanın etnik yapısına uygun olarak Ortodoksluk mezhebini takip etmekteydiler. Ermeniler ise kendilerinin bölgedeki ilk büyük Hıristiyan toplum oldukları iddiasında olarak Gregorian mezhebine dahildiler. Monofizist akideleri benimseyen Ermeniler (Mansel, 1995: 12), Ortodoks Rumlardan ayrılmaktaydı. Bu nedenle bu iki gurup arasında dinî ayrımcılığa dayalı bir husumet bulunmaktaydı. Türklerin Anadolu'ya gelmesinden çeyrek asır önce Bizans imparatorları II. Basil ve IX. Constantine Ermenilerin bölgedeki sınırlı özerkliklerine son vererek bölgeyi tam anlamıyla kendi otoriteleri altına almışlardı (Feigl, 1986: 42-43). Türkler Anadolu'ya geldiklerinde bölgenin siyasi üstünlüğü için Bizans ile mücadele etmiştir. Ermeniler bu mücadelede zaman zaman Türklerle kısmi ve bölgesel çatışmalar yapmışlarsa da, Türklerin bölgeye hâkimiyetine karşı hiçbir zaman asıl rakip olmamışlardı. Zaten asırlarca Doğu Roma idaresinde bağımlı bir toplum olarak kalmış olan Ermeniler, Türklerin Anadolu içerisinde kurdukları siyasi otoriteye bağlanmakta zorluk çekmemişlerdir.

Dolayısı ile bir yandan Bizans içindeki hanedanların taht mücadelesi, mezhep ayrılığının verdiği karışıklık ve diğer taraftan da, Bizans'ın İranlılar ve sonraları Arap-Müslümanlara karşı mücadeleleri Anadolu'da istikrarı büyük ölçüde yıpratmış, bölgenin asırlarca savaş alanı haline gelmesine yol açmış idi. Türklerin Anadolu'da düzenli bir devlet kurması, asırlardan beri bölgenin büyük güçler arasında nüfuz mücadele alanı olmasına son vermiştir. Anadolu, dışarıdan gelen yıkıcı etkilerle sıkıntılara sokulma yerine, güçlü Türk idaresi altında dışarıdaki komşu bölgeleri etkileyen bir konuma yükselmiştir. Sınıf ayrılıklarına, kan ve asalete göre sınıflaşmayı reddeden Türk idarî, sosyal ve iktisadi yapısı sayesinde Anadolu ve

Memet YETİŞGİN

Türklerin hâkim olduğu diğer bölgeler, Avrupa'nın sömürgeci ve sınıf farklılıklarına dayalı yapısına karşı güçlü bir alternatif olarak varlıklarını sürdürmüştür. Türklerin "din ve vicdan hürriyetini, adaleti ve hoşgörüyü bir silah olarak" kullanması, bölgedeki güçlerinin ve hâkimiyetlerinin uzun ömürlü ve kalıcı olmasını sağlamıştır (Halaçoğlu, 1996: ix).

Türklerin Anadolu'yu ele geçirmesi ve hoşgörüyü dayalı bir düzen kurması, Hıristiyan mezhepler arasındaki düşmanlıkları ortadan kaldırdığı gibi, farklı gurupların çoğunlukla İslâm hukukuna ve Türk devlet idaresindeki düzen anlayışına dayalı yönetimleri ile varlıklarını daha güven içinde sürdürmelerine yol açmıştır. İslâm hukuku temel olmakla birlikte, bu hukuka açıkça aykırı olmamak şartı ile Türk hükümdarları yerine ve zamanına uygun olan, gelenek ve göreneklerle pekişen "örfî" kanunları yayımlamakta ve uygulamakta tereddüt etmemişlerdir (Halaçoğlu, 1996: 2). Bu sayede Türkler, daha akılcı ve verimli bir yönetim kurmayı başarmışlardır. Hakim unsur olan Türkler hâkimiyetin kendilerine verdiği güven ve aynı zamanda sorumluluk nedeniyle bölgeyi dışa karşı korumada büyük çaba harcamışlar, Anadolu'nun güvenliği için Haçlı, Moğol ve sonraları Rus ve Batı yayılmacılarına karşı savaşlar yapmışlardır.

Türk kimliği, bir yandan hakim olduğu azınlıklara tanıdığı geniş hakların doğurduğu sosyal ortam ile, diğer yandan bölge hâkimiyetinin vermiş olduğu görev ve sorumluluk bilinci içinde bir gelişme göstermiştir. Her iki durumda da Türkler bağımsızlıklarına, özgürlüklerine bağlı, üzerinde yaşadıkları coğrafyanın gerçek sahipleri olarak, Anadolu ile varlıklarını sürdürme arasında kırılmaz bağlar oluşturmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, Yunan ve Ermeni iddiaları ile hareket eden Batının ortadan kaldırmak istediği Türkler, aslında Misak-ı Milli sınırları içerisinde, gerçek değerlere sahip tek millettir. Pierre Loti'nin aynı dönemde dediği gibi, "Geniş Osmanlı topraklarında millet diye adlandırmaya layık tek topluluk, niteliği, niceliği olan bağlılığı, kurulu düzeni, cesareti olan tek topluluk Türk Milleti" idi (Loti, 2002: 12). Yine, İngiliz devlet adamı Lord J. Russell'ın 1860'ta dile getirdiği fikirlerine göre, "Türk imparatorluğunda Türkler, Yunanlılar, Slavlar, Ermeniler, Araplar ve diğerleri yaşamaktadır. İçlerinde yönetme kabiliyeti olan tek ırk Türklerdir" (Şimşir, 1989: 38). Selçuklulardan beri Anadolu'da yerleşik hayata sahip olan Türkler "barışçı ve üretken, misafirperver, otoriteye saygılı ve gayrimüslimlere karşı hoşgörülü ve dostça" idiler (Şimşir, 1989: 113).

Gerek Selçuklu ve gerekse de Osmanlı hâkimiyeti döneminde kendilerine sağlanan geniş Türk hoşgörüsü, ekonomik, sosyal ve dinî yaşantıda serbestlik nedeniyle gayrimüslim azınlıklar da kendilerine has olan yaşantı biçimini, kültürü daha da zenginleştirerek sürdürmüşlerdir. Türklerin

idaresinde sağlanan hoşgörü ortamı, dönemin meşhur şair, ilim adamı ve tasavvuf ehli olan kimselerin eserlerinde de vurgulanmıştır. Yunus Emre, Mevlana Celalleddin Rumî ve Hacı Bektaş Veli gibi ünleri ve düşünceleri günümüze kadar etkili bir şekilde gelen kimseler Anadolu’da hoşgörü, karşılıklı anlayış, birbirine saygı, yardımlaşma ve güven duygularının hâkim olduğu, kötülük, düşmanlık ve husumetin son bulduğu bir ortam yaratmaya çalışmışlardır. Onların düşünceleri Türklerin karakterlerinin bir ürünü olduğu gibi, Anadolu Türkünün fikri yapısının ve dünya görüşünün gelişmesinde de etkileri tartışılmazdır. Aynı zamanda Anadolu içerisinde o dönemde yaşayan tüm unsurların güven içinde uyumlu bir yaşantıyı yakalaması için zamanın aydınlarının çabasını göstermesi bakımından önemlidir.

Coğrafi Ortamın Etkileri

Günümüz Türk Kimliğinin gelişiminde yoğun olarak yerleşilen Anadolu’nun coğrafik ve jeopolitik konumu ve bu konumun doğurduğu uluslararası etkileşimler önemli bir yer tutmuştur. Anadolu asırlarca kendi içerisinde birçok etnik ve dinî gurup ve cemaatleri barındırmış, “doğu-batı” mücadelesini, “kuzey-güney” canlı ekonomik ilişkisini sürdüren birbirinden farklı büyük devletler ve kültürler arasında yer almış, büyük imparatorlukların hâkim ve sahip olmak istediği, kültürlerin ve medeniyetlerin buluşma, çatışma ve kaynaşma noktası özelliğini korumuştur. Osmanlı Devleti, üç kıtada geniş topraklara hâkimiyeti ile bugünkü Türkiye’yi bu geniş coğrafyanın kalbi durumuna getirerek, “Osmanlı Barışı”nı sağlamıştır (Ortaylı, 2003: 11-22). Ancak, bu devletin zayıflaması ile bölge üzerinde büyük devletlerin ve farklı kültürlerin çıkar çatışması doğmuştur. “Doğu meselesi” olarak ortaya çıkan bu durum, bölgenin uzun yıllar ciddi sıkıntılar duymasına yol açmıştır. Bu tür çatışmacı ortam, bölgeye hakim olan devletin güçsüzlüğü ile kendini gösterdiğinden, güçlü bir Türkiye bölgede farklılıkların çatışmaya yol açmasına müsaade etmeyecektir.

Atatürk’ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti bölgede istikrar ve huzuru inşa etmek ve sürdürmek için genişlik, derinlik ve çağdaşlık değerleri taşımıştır. Kurulduğu günden beri bölgesinde bir istikrar ve huzur ülkesi haline gelen Türkiye Cumhuriyeti, altına imza attığı uluslararası anlaşmaları –örneğin Lozan Anlaşmasını – onurlandırmış, yürürlükte kalmasını ve güncelliğini korumasını başarmıştır. Atatürk döneminde ve Soğuk Savaş yıllarında dünyanın geleceğini daha iyi yorumlayarak, geleceğin Batı medeniyeti içerisinde şekillendiğini görerek, bir yandan, Osmanlı Devleti’nin yaptığı gibi batıyı taklit ve batının baskısı altında yenilikler yapma yolundan uzaklaşarak, Atatürk’ün gösterdiği yolda kendi gücüne ve çabasına dayalı

Memet YETİŞGİN

reformlarla bu medeniyeti alma ve geliştirme yolunda ilerlerken, diğer taraftan batı medeniyeti sınırları içerisinde kalan ülkelerle daha yakın ilişkiler kurmuştur. Türkiye, Soğuk Savaş sonrasında da batı içerisinde kalmak için Avrupa Birliği ile entegre olma politikalarına öncelik vermiştir.

Her ne kadar, Soğuk Savaş sonrası doğan yeni durumu açıklamak için “medeniyetler çatışması” tezi ileri sürülmüşse de, bu tezin geçerliliği ancak çatışan çıkarların cesaretlendirilmesi ile mümkündür. Oysa, Türk hükümetlerinin ve liderlerinin açıkça dile getirdiği gibi, karşılıklı anlayışa, çıkara ve olgun bir seviyedeki duyarlılığa dayalı uluslararası ilişkilerin, medeniyetler çatışması tezi aksine, medeniyetler uzlaşması tezini doğuracağı kabul edilmiştir. “Medeniyetler uzlaşması” iddiası gerçekleşirse, asırlarca hem doğu ve hem de batı için sıkıntılar doğurmuş olan “doğu-batı” çatışması bir son bulmuş olacaktır. Böylece doğu-batı ilişkisi de farklı boyutlarda, düşmanlık, ayrılık ve farklılıkların yerine, uzlaşma, dostluk ve anlayış doğuracaktır. Bunun merkezinde kalan Türkiye Cumhuriyeti, hem doğu ve hem de batı tarafından hesaba katılan, saygın ve güçlü bir devlet olacaktır.

Türkiye coğrafyası bulunduğu konum itibarıyla çevresindeki bölgelere nüfuz edebilme gücüne sahiptir. Tarihte bölgeye hakim olan güçler; Balkanlar, Kafkaslar, Karadeniz, Akdeniz ve Ortadoğu üzerinde nüfuzlar tesis ederken, Asya ve Avrupa kıtaları içinde önemli siyasî, askerî ve ekonomik konumlara sahip olmuşlardır. Dahası, jeopolitik yönden oldukça önemli bir yere sahip olan Türk yurdu (Afetinan, 1988: 19),²¹ jeopolitik teorilerin tamamında etkin bir rol oynayacak özelliklere sahip olmuştur. İngiliz Halford Mackinder’in kara hâkimiyet anlayışından, Alfred Mahan’ın deniz hâkimiyet teorisine; Nicholas J. Spykman’ın kenar kuşak teorisinden, Hausy Scitaklian’ın hava hâkimiyetinin önemine kadar tüm teorilerde Türkiye’nin vazgeçilmez jeopolitiği her zaman etkili özellikleri içerisinde barındırmıştır (İlhan, 1989: 26-28; Göney, 1993: 11-52). Bu bağlamda, Türkiye, Asya, Avrupa ve Afrika’dan oluşan “Dünya adası”nın merkezinde yer aldığı gibi, zengin ve dinamik ekonomik ve demografik yapıya sahip olan kenar kuşak çemberinin önemli kısmını oluşturmuştur.

²¹ “Türk Yurdu” Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’e göre, “Asyanın garbında ve Avrupanın şarkında dünyaca tanınmış büyük bir yurt”tur. “Onun adına, Türkeli, Türk vatani, derler. Türk yurdu daha çok büyüktü. Yakın ve uzak zamanlar düşünülürse Türk’e yurtluk etmemiş bir kıt’a yoktur. Bugün dünyada, Asya, Avrupa, Afrika Türk atalarına yurt olmuştur....Bugünkü Türk milleti, varlığı için bugünkü yurdundan memnundur. Çünkü; derin ve şanlı geçmişin; büyük ve kudretli atalarının mukaddes miraslarını bu yurttan da muhafaza edebileceğinden, o mirasları, şimdiye kadar olduğundan çok fazla zenginleştirebileceğinden emindir.”

Her ne kadar okyanuslardan uzak sınırları ile tüm dünyaya ulaşmada zayıflıklara sahip ise de, tarihsel süreçte ana medeniyetlerin ve imparatorlukların var olduğu Akdeniz havzasında büyük bir etki doğuracak konumdadır. Osmanlı Devletinin güçlü olduğu on altıncı asrın ilk yarısında olduğu gibi, Karadeniz, Ege ve Doğu Akdeniz'e hakim olan Türkler, bu denizleri Türk göllerine çevirmişlerdir. Kısacası, Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik yapıya hangi noktadan veya teoriden bakılırsa bakılsın, Türkiye'nin üstünlüğü kendini hemen ortaya koymaktadır.

Anadolu'nun coğrafi ortamında oluşturduğu etnik, dinî ve kültürel çeşitliliğin Türk idaresi altında uyumlu yönetimi, farklı toplumların varlıklarını korumada ve geliştirmede etkili olduğu gibi, Anadolu'ya komşu olan ve tarih boyunca toplumların, kültürlerin ve medeniyetlerin karşılaştığı, çatıştığı ve yenilerinin ortaya çıktığı bölgenin Anadolu'da yaşayan Türk ve diğer guruplara etkisi önemlidir. Bu bağlamda, bir yanda Türk hâkimiyetinde bulunan Ortadoğu – buna Orta Asya'dan Mısır'a ulaşan geniş İslâm coğrafyası dahildir – diğer yandan Hıristiyan Avrupa'nın ticaret, dinî seyahat, askerî hareketler, diplomatik ilişkiler ve kültürel etkileşimler yoluyla önemli etkileri gelişerek devam etmiştir. Kıtalar, büyük dinî guruplar, geniş kültürler ve medeniyetler arasında buluşma noktası olan Anadolu ancak Türklerin hoşgörülü idaresi ile üzerinde büyük çatışmalara yol açmadan tarihe yön vermiştir.

Uzun asırlar boyunca doğu-batı, kuzey-güney arasında köprülük görevi üslenmiş, Asya-Avrupa kıtaları ile evrensellik iddiasında olan İslâm-Hıristiyanlık dinleri arasında yer alan Türk coğrafyası kendi içerisinde barışı sağlayabilmiştir. Sürekli farklı çıkar, düşünce, zihniyet ve fikirlerin etkisine maruz kalmış olan Anadolu, kendini koruyabilmek, ayakta kalabilmek ve varlığını sürdürmek için büyük mücadeleler yanında, esnek, anlayışlı ve hoşgörülü bir medeniyet yaratmada başarılı olmuştur. Bu bağlamda engin bir kültüre ve mirasa kavuşmuştur.

Türklerin yaşadığı coğrafyaya yönelik farklı yönlerden gelen saldırılar da her zaman varlığını sürdürmüştür. On birinci asırda başlayan ve aralıklarla asırlarca süren Haçlı seferleri, on üçüncü asırda Eski Dünya'nın büyük kısmını yakıp yıkan ve yönetimi altında birleştiren Moğollar ve yeni ve yakın zamanlarda yayılcı ve emperyalist emeller peşinde olan Avrupa büyük devletleri – özellikle Rusya – Türk coğrafyası üzerinde kimliklerin şekillenmesinde etkili olmuştur. Türkler bu saldırı ve tazyikler karşısında varlıklarını korurken, ait oldukları coğrafyaya aidiyetlikleri ve sahiplikleri daha da güçlenmiştir.

Anadolu'daki Türkün esas coğrafyası asırlarca bir yandan yetiştirdiği evlatlarını üç kıtada büyük imparatorluğun sınırlarını beklemek ve vatan için savaşmaya gönderirken, diğer yandan imparatorluğun yenilgiler ve büyük toprak kayıpları ile küçülmesi sonunda milyonlarca Türk ve Müslüman yanında dışarıda baskı ve katliamlara maruz kalan Yahudi, Hıristiyan Macar ve Polonyalı gibi kimselere kapılarını açmıştır. Daha 15 ve 16. asırlarda İspanya'daki baskılardan dolayı yoğun olarak başlayan Yahudi Safarad ve Müslüman göçleri sürekli olarak ezilen milletlerin Türkiye'ye göçü ile devam etmiştir. Rusya'da I. Petro'nun batılılaşma çabaları ile ortaya koyduğu değişiklikleri kabul etmeyen, eskiye bağlı (old believers) kimseler özgürlüğü Türk topraklarında ararken, Macar ve Polonya milliyetçileri, Osmanlı Devleti'nin çekilmesi ile baskı, katliam ve asimilasyona tâbi tutulmuş Müslümanlar, Türkler ve daha niceleri Türk ülkesini kendileri için bir sığınak, "ak topraklar" ve özgürlükler ülkesi olarak görmüşlerdir (Karpas, 2002: 691).²² Türk topraklarını seçmelerinde Türk Milleti'nin kısır önyargılardan uzak, engin hoşgörü ve yardım duygusuna sahip olması son derece etkili rol oynamıştır. Bundan dolayı Türkler engin misafirperverlik ve koruyuculuk geleneklerinin bir sonucu olarak ezilen toplumlara ümit ve koruma kaynağı olmuşlardır. Hatta Rusya'nın baskı ve koşullarından rahatsız olan yüz binlerce Rus köylüsü (muzik), hükümetlerinin hilafına, Rusya'nın işgal ettiği Türk topraklarına gelip yerleşmişlerdir (Togan, 1947: 286-287). Burada da Türklerin yabancılara karşı hoşgörülü ve anlayışlı tavırları, onların kendi yanlarına gelerek yerleşmesi cesaretini vermiştir. Dahası, Rus baskısından ve katliamlarından kaçarak Türklere sığınan insanlar "Türk oldular çünkü, Osmanlılar onların güvenliğini sağlamak ve onları korumak için sıkıntılara katıldılar ve can verdiler" (McCharty, 2001: 5-6).

Osmanlıdaki evrensellik iddiasına dayalı imparatorluk anlayışı, batıdaki askerî, sosyal, ekonomik ve siyasî alanlardaki güçlü gelişmelerle rekabet edemeyince hem topraklarında ve hem de devlet ve halk yönetimi düşüncesinde yenilikler arama ihtiyacını doğurmuştur. Osmanlılar batıdaki modern gelişmeleri almaya başlamışlardır. Ancak, imparatorluk Birinci Dünya Savaşı ile yıkılınca, çok milletli ve dinli ortaçağ benzeri yapıların varlığını sürdürmeyeceği anlaşılmıştır. Bu bağlamda Büyük Savaş son üç büyük imparatorluğa –Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve Çarlık Rusya – son vermiştir. Büyük önder Mustafa Kemal'in önderliğinde emperyalist işgalcilere karşı başarılı bir mücadele ortaya koyan Türk Milleti, modern ve çağdaş olduğu kadar, gelecekte de kendisi için büyük bir önem taşıyan ulus-

²² Kaynağa göre Osmanlıların Balkanlardan çekilme süreci içerisinde, 1860 ile 1914 tarihleri arasında 5 ile 7 milyon civarında bir nüfus topraklarını terk ederek Türkiye'ye göç etmiştir.

devlet anlayışına dayalı, Misak-ı Milli sınırları içerisinde tam bağımsız bir devlet kurmuştur. Cumhuriyet yeni devletin yönetim şekli olmuş, Türk kimliği bu yeni ortamda gelişme göstermiştir. Türk Milletinin yeni kimliği ona çağdaşlığı, Türkiye ve Türk coğrafyasına candan ve gönülden bağlılığı, bu coğrafyanın yüklediği ağır jeopolitik ve stratejik önemi yüklenmeyi, gayretli, başarılı, çalışkan ve faziletli bir millet olmayı öne çıkarmıştır. Yeni “kızıl elma” milli sınırlar içinde tam bağımsız, modern, çağdaş ve ileri bir toplum yaratma arzu, azim ve kararlılığı olmuştur.

Tarihin Türk Kimliğinin Gelişimindeki Yeri

Türkler hâkim oldukları farklı coğrafya ve iklimlerde, birlikte ve komşu olarak yaşadıkları farklı dinden ve etnik kökten toplumlarla uzun tarihi süreçte karşılaştıkları olayların etkisinde kalmışlardır. Çoğunlukla hâkim unsur olmaları nedeniyle yönettikleri toplumlar karşısında galiplik duygusuna sahip olurken, yönetmenin vermiş olduğu görev ve sorumluluk bilinci ile yönetilenlere karşı hoşgörü, eşitlik, adalet ve sabır besleyen bir karakter geliştirmişlerdir. Yönettikleri ülkede yaşayanların farklılıklarını korumalarına karşı çıkmadıkları gibi, bu farklılıkların gelişmesinde olumlu rol de oynamışlardır. Balkanlarda ve Anadolu’daki eski yer isimlerine dokunmamışlar, azınlıkların köy, kasaba ve şehirlerine fazlaca müdahale etmemişlerdir. 1453’te İstanbul alındığında ismine dokunulmamış, “Kontantinopolis” adı *Konstantiniye* olarak sikke ve fermanlarda kullanılmaya devam etmiştir (Ortaylı, 2003: 12).

Türk idaresi altında yerli halklar din, dil ve ırkî özelliklerini korumuşlardır. Osmanlıların Balkanlar’da ve diğer yerlerde izlediği fetih ve Türkleri yerleştirme hareketi, “o bölgedeki yaşayan ahalinin asimile edilmesi, ihtida ettirilerek kimliklerinin yok edilmesi” anlamını içermemiştir. Kesif olarak Müslümanlaşan Arnavut ve Boşnaklar, bir baskı ve zorlama sonunda değil, kendilerine daha fazla huzur ve güç getirecek yeni bir kimlik arayışı içinde olmanın verdiği duygu ile, ve ordu ve devlet görevlerinde hizmet almanın avantajını kullanmak istemelerinden dolayı Müslümanlaşmışlardır. Müslüman olmakla Türkleşmemiş, kendi etnik kimliklerini de korumuşlardır (Yücel, 1987: 71; Turan, 1998: 18). Balkanlı toplulukların Müslümanlaşmasında dinî hoşgörüye dayalı politikaların ve “kolonizatör” Türk dervişlerinin de rolleri olmuştur. Ayrıca, Türklerin gelmesinden önce bölgedeki mezhep çatışmalarından, Katolik ve Ortodoks baskısından bıkkınlık duyan çoğunluğu Bogomil mezhebine dahil halkların kendiliğinden Müslümanlaştığı görülmüştür (Uzunçarşılı, cilt2, 1988: 84-85). Azınlıkların Osmanlı idaresinde kimliklerini koruma ve geliştirmelerinin en açık delillerinden birisi, bu azınlıkların Osmanlı Devletinden ayrıldıktan kısa süre sonra şaşılacak ölçüde olgun devletler kurmuş olmaları, onların hem

Memet YETİŞGİN

kendilerine has varlıklarını koruduğunu ve hem de Osmanlı yönetimi altında bu varlıklarını geliştirdiklerini göstermektedir.

Bölgeyi gezen yabancı seyyahlar, Türklerin idaresi altında yaşayanların kendilerine ait olanı koruduklarını kaydetmişlerdir. On dokuzuncu asır ortalarında Osmanlı Devletini inceleyen ve önemli kayıtlar tutan Ubcini bunu, "Otuz beş milyon olan halkın ancak üçte birini Türk ırkı meydana getirmektedir. Gerisini Yunanlar, Ermeniler, Yahudiler, Romanyalılar, Slovenyalılar, Arnavutlar, Araplar ve diğerleri oluşturmakta, ve bu halklar kendi bireysel ve fiziki yapılarını korumaktalar. Tüm ırklar, dinler ve lehçeler Sultan'ın barış dolu ülkesinde bir arada yan yana bulunmaktalar" diye belirtmiştir (Ubcini, 1956: 11). Türkler gerektiğinde yabancı veya idare ettiği kimselerden birisi olabilme, onun gibi hissedebilme güç ve kuvvetine sahip kimselerdi (Smyth, 1854: 181). Birlikte yaşadıkları farklı topluluklardan kopuk ve ayrı olma yerine, kendi farklılıklarını koruyarak, o toplumlar ile ortak değerler etrafında ve güvene dayalı bir hayat tarzı geliştirmesini bilmişlerdir.

Türkün kültür, dil, idare ve yaşantısı asırlarca farklı toplumları bir arada tutan önemli öğeler olmuştur. İmparatorluğun sınırları içinde yaşayan toplumlar kendi dinî cemaatlerinden meydana gelen "millet" sistemi içerisinde, kendi millet başları olarak bilinen ruhani liderleri idaresinde kendilerine has olanı koruyarak yaşarken; bu yaşantıya Türkün katkısı, farklı "milletler" arasında barışçıl bir ortam sunmak şeklinde olmuştur. Etnik, dinî ve mezhebî yönden oldukça çok çeşitliliği barındıran Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu, Türk idaresi altında barışı ve güveni yakalamış, Persler ve Romalılardan sonra bölgede bu barışı sağlayabilmiş üçüncü ve en uzun olanı durumuna yükselmiştir (Toynbee, 2001: 34). "Osmanlı Devleti, Ortaçağ ve modern zamanlarda üç tektanrılı dini birden (İslâm, Hıristiyanlığı ve Yahudiliği) resmen tanıyan, etnik ve dilsel alt gruplarıyla birlikte uyumlu bir şekilde bir arada yaşamalarını güvence altına alan tek siyasi" organizasyondur. "Osmanlı idaresinde şu ya da bu zamanda yaşamış etnik veya dilsel grupların sayısı altmışın" üzerindeydi ve "Avrupa, Asya ve Afrika'daki çağdaş devletler ve federe cumhuriyetlerin yaklaşık otuz sekizi kısmen veya tamamen, şu veya bu zamanlarda Osmanlı egemenliğine" girmişti (Karpat, 2001: 16). "Osmanlı Barışı," karmaşa ve kaosların hakim olduğu, medeniyetlerin çatıştığı, doğu ve batının, kuzey ve güneyin buluştuğu, eski dünyanın en işlek coğrafyasında asırlarca farklı toplumları bir arada yaşatmayı başarmıştı.

Düzenin hakim olduğu ortama rağmen, Türk coğrafyası içeriden ve dışarıdan bu barışın bozulmasına çalışan gelişmelere de tarihi boyunca tanık olmuştur. Batının gözünde sürekli olarak "Tanrının günahkâr Hıristiyanları

cezalandırmak için bir kırbaç” olarak gönderildiğine inanılan Türkler, aynı zamanda önceleri Anadolu’da sonraları ise Avrupa’da “istilacılar” olarak görülmüştür. 1453’te İstanbul’un alınmasından sonra Batı, “Türklerin Batıya saldıracakları ve Hıristiyanlığı yıkacakları korkusunun” sürekli etkisinde kalarak Türkler hakkında olumsuz duygular beslemişlerdir (Karpas, 2001: 18). Batı, Türkleri savaş meydanlarında tanımış ve asırlarca da hep batıya ve Hıristiyan dünyasına karşı rakip, doğu ve İslâm dünyasının lideri olarak görmüştür. Bu hal batıda Türkler hakkında hemen tamamı olumsuz olan fikir ve düşünceler doğurmuştur. Bu durum Batının sürekli olarak Türklere karşı mücadele duygusu içerisinde olmasına yol açmıştır. Türkleri yakından gören ve Türk ülkesinde belli bir zaman geçirmiş olan, dinî veya mezhebi bağnazlıktan, ön yargılıktan uzak olan batılılar ise çoğunlukla Türkler hakkında olumlu kanılar beslemişlerdir. Bunlardan Pierre Loti’ye göre, “çok hoşgörülü ve yumuşak huylu Türkler,” “tüm Doğu’nun en namuslu, en sağlam – aynı zamanda en hoşgörülü” bir toplumu idi (Loti, 1995: 32, 38).

Türklerin olduğu kadar batının da şekillenmesinde ve birbirine karşı duygusal yaklaşımların doğmasında en önemli tarihi olaylardan birisi Haçlı seferleridir. Haçlı seferleri görünürde Türkleri Anadolu’dan ve Kutsal topraklardan çıkarma, buralarını yeniden Doğu Roma ve Hıristiyanlığa mal etme amacına yönelikken; gerçekte fakir, kalabalık, aç ve şaşkın olan batı için zengin doğuda koloniler oluşturmanın ilk ciddi adımı idi. Türklerin batının bu büyük seferlerini sonuçsuz bırakıp, ileri hareketle Avrupa içlerine kadar ilerlemeleri bir yandan onların batı için bir hedef olmasını hazırlamış (Beck, 1987: 5), diğer yandan da batının Haçlı seferleri ile kalkıştığı ve başarısızlıkla sonuçlanan doğuyu kolonileştirme projesini asırlarca geciktirmiştir.

Avrupalılar, hem Osmanlının büyük gücünün caydırıcılığı ve hem de coğrafi keşiflerle yeni ve daha kârlı koloniler bulmalarından dolayı doğuya yönelik olan etkin ve yayılmacı politikalarını on dokuzuncu asra kadar ertelemişlerdir. Ancak, daha Türklerin balkanlara ayak bastığı günden itibaren başlayan “*Şark Meselesi*,” Türkleri Avrupa’dan atmak için yapılması gerekenleri göstermekteydi. “Türk dinamizminden ürken Hıristiyan dünyası, Türkün çirkin bir görünümünü” yaratarak, edebiyat ve sanatında Türklere karşı olumsuz imajlar çizmişlerdir (Yücel, 1987: 67). 1683 İkinci Viyana kuşatması ve bozgunu ile Avrupalı Türk ilerlemesini durdurmuş ve kendisi atağa geçerek, sürekli Osmanlı topraklarını almaya başlamıştır. On dokuzuncu asır içinde ise “doğu sorununu” açıkça dile getirerek, Osmanlı Devletinin tamamını parçalama ve yıkma yoluna gitmişlerdir. Bunu yaparken bir yandan direkt kendi güçlerini kullanmış, diğer taraftan da asırlarca Türkün oluşturduğu düzen içerisinde yaşayan farklı dinî ve etnik toplumları Türk devletine karşı kıskırtmışlardır. Bundan dolayı Türkler

Memet YETİŞGİN

hem dış güçlere karşı mücadele etmek için politikalar geliştirirken, ki bu bağlamda sürekli olarak batılı büyük güçlerin farklı yayılmacı istemleri içerisinde deneyimli bir kaptanın kayalıklarla dolu sığ sularda ustaca manevralar yaparak ciddi bir kazadan korunma çabasına benzer bir uluslararası politika izlemek zorunda kalmışlardır, diğer yandan ülkeleri içerisindeki ayaklanmış toplumlarla mücadele etmişlerdir.

Ancak bu mücadeleler gerek Kafkaslarda ve gerekse de Kırım ve Balkanlarda uzun, acılarla dolu ve kanlı bir tarih mirası bırakmıştır. Milyonlarca Türk ve Müslüman bu mücadeleler sırasında acılar çekmiş ve hayatını kaybetmiştir (McCarthy, 1995: 97-103).²³ Çekilen acılar ve kaybedilen milyonlarca insan, Türk kimliğinin şekillenmesinde, bağrın derinliklerinden gelen yanık Anadolu türkülerine ilham kaynağı olmasında önemli bir etmen olmuştur. Batının çoğu zaman Türk denince beyninde şekillenen “acımasız savaşçılar” “barbarlar” ve “yarı barbarlar” imajının aksine, Türk kendisini haksızlığa uğramış, adaletin kötü tecelli etmesine içerlemiş, hakketmediği kabalığa ve aşağılanmaya maruz kalmışlık duygusunu taşımıştır.

Osmanlı Devletinin yıkılma dönemi ki, 1789 Fransız İhtilali ile başlayan tüm yakınçağı içine alan bir dönemdi, sürekli olarak Türklerin var olma çabasının olduğu bir çağ olmuştur. Büyük devletler, özellikle Rusya, tarihin gerilerine giderek Anadolu ve Balkanlar üzerindeki bin yıla yakın Türk varlığını ve idaresini hiçe sayarak eski Bizans ve Hıristiyan Ortodoks dönemini yeniden yaratmak istemiştir. Bunu yaparken Balkanlı milletlerin de tarihe mal edilen hayalci anlayışını kamçılayarak “Büyük Sırbistan,” “Büyük Bulgaristan,” ve “Pan-Hellen” adları altında Osmanlı ülkesinin parçalanmasını ve ortadan kaldırılmasını desteklemiştir. “Doğu Meselesi” ve “Avrupa’nın Hasta Adamı” yakıştırmalarını ortaya atarak, bölgedeki Türk varlığını tamamen ortadan kaldırmak istemiştir. Bu istemin yönlendirdiği politikalarla Balkanlı ve Ortadoğulu milletler ve en sonunda da Anadolu’daki Ermeniler Osmanlı Devletine karşı baş kaldırmışlardır. Bölgede Türk yönetimine son verilerek daha iyi bir ortam oluşturulacağını uman Batı ve azınlıklar, Türklerin bu bölgelerde çekilmesinden sonra daha büyük sorunlar ve acılarla karşılaşmışlardır. Doğu Avrupa ve Balkanlar’da Ruslar, Ortadoğu’da Fransız ve İngilizler ve Kuzey Afrika’da İtalyan ve

²³ McCarthy’ye göre Yunan ayaklanması ile başlayan ve Büyük Zafer’in kazanımına kadar devam eden dönemde Osmanlı’nın kaybettiği topraklar üzerinde beş milyon Türk ve Müslüman hayatını kaybetmiştir. Diğer bir beş milyon ise büyük sıkıntılar çekerek kendi topraklarını terk etmek zorunda bırakılmıştır.

Fransızlar bölge halklarına daha büyük acılar çektirmişlerdir (Toynbee, 2001: 36-37).

Rusya, Osmanlı ülkesi üzerindeki kendi projelerini gerçekleştirmek için doğrudan eylemlerde bulunmuştur. Büyük savaşları göze alan ve hemen hemen tümünde üstün gelen Ruslar, Osmanlı devletinin toprak olarak devamlı küçülmesine yol açmıştır. Rusya'nın emperyalist yayılmacılığından korkan batılı büyük devletler, özellikle İngiltere ve Fransa, Osmanlı'yı, Kırım Harbinde (1853-1856) olduğu gibi, Rusya'ya karşı zaman zaman desteklemişlerse de, Balkanlı Hıristiyanlar bağlamında sürekli onların yanında yer almış ve Rusya'nın yıkıcı politikalarını bir yere kadar cesaretlendirmişlerdir. Hatta 1815'te Viyana'da varılan ve azınlıklar ile devrimcilerin isteklerine karşı ortak hareket edilerek devletlerin idarî ve toprak yapısını koruma kararı, Osmanlı Devleti söz konusu olunca işletilmemiş, Batı kendi içerisinde çifte standart politikası izlemiştir. Balkanlarda Türk yönetim ve denetiminin sınırları daraldıkça, buralardaki Türkler büyük acılar ve kayıplarla yer ve yurtlarını terk ederek göç etmişlerdir. Göç etmeyip kalanlar da sürekli baskı altında tutulmuş, malları yağmalanmış, can ve namuslarına dokunulmuştur (Şimşir, 1987: 50; Saydam, 1997: 64-67; İpek, 1994: 237).

Osmanlı devleti ömrünün sonlarına yaklaştıkça, sadece büyük kayıplar vererek Hıristiyanların yaşadığı yerleri kaybetmekle kalmamış, aynı zamanda başta Araplar olmak üzere imparatorluktan ayrılma arzusu besleyen Müslüman toplulukların davranışlarına da şahit olmuştur. Birinci Dünya Savaşı Osmanlı için "Doğu Meselesi"nin halli şeklini almıştır. Savaşın sonunda imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ve 1920'de İstanbul Hükümeti'nin imzaladığı Sevr Anlaşması sadece Osmanlı Devletinin ortadan kaldırılmasını değil, aynı zamanda Türk varlığının da hiçe sayılmasını gösteren uluslararası belgeler olmuşlardır. Dr. W. D. Blies, 21 Aralık 1919 tarihli *New York Times* gazetesinde Ermenilerin "Klikya"yı, İtalyanların Konya'ya kadar Güney topraklarını, Yunanlıların Ege kıyılarını ve müttefiklerin Boğazları aldığını belirtmiş, haklı olarak "Türlere ne bırakıldı?" sorusunu sormuştur (Blies, *The New York Time*, 21 Aralık 1919). Dolayısıyla, Milli Mücadele sadece ülkede ki düşmanın varlığına son vermek olmayıp, aynı zamanda Türk varlığını korumaya yönelik bir mücadele olarak kendini göstermiştir. Bölgesinde asırlarca yönetimi, kültürü, sosyal hayatı ve yaşamı kontrol etmiş olan Türk milletinin bir var olma mücadelesidir. Bu mücadele de Atatürk'ün deha komutanlığı ile cephe, akılcı, gerçekçi ve ileri devlet adamlığı ile de cephe gerisinde kazanılmıştır.

Memet YETİŞGİN

Zafer kazanılmakla birlikte, Türk milletinin son asırlarda maruz kaldığı tarihi gelişmeler, büyük savaşlar ve zafere kadar geçen sürekli kayıplarla dolu mücadeleler onun kimliğini geliştirmede etkili olmuştur. Anadolu harap ve geri bırakılmıştır. Halk sürekli savaş ve karmaşanın oluşturduğu sıkıntılı durumdan bitkin ve yorgundur. Böyle bir milleti yeniden canlandırmak, çağdaş milletler seviyesine ve hatta ötesine götürmek için köklü yeniliklere, inkılaplara ihtiyaç vardı. Bu durumda da Atatürk'ün ilke ve inkılapları çağdaş Türk kimliğinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Türk milleti, Cumhuriyetle birlikte geçmişini terk etmeden, ancak geleceğini daha sağlam zemine oturtmak ve garanti altına almak için Atatürk ilke ve inkılapları çerçevesinde ilerlemeye azmetmiş bir millet haline gelmiştir. "Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan kısımlarını... elinde tutmaya veya tekrar ele geçirmeye çalışmak yerine, Türk halkı, bundan böyle enerjisini, Türklerin kesin bir çoğunluk oluşturduğu İmparatorluk bölgesindeki kendi milli kaynaklarını geliştirmeye teksif edecekti. Türkler 1920'de bu karara varmakla kalmadılar. O günden bu yana geçen yarım asır boyunca, sürekli ve ısrarlı bir şekilde bu karara uygun davrandılar. Sonuçta Türk halkı, önemli büyüklükte bir nüfusa ve refah seviyesine erişti. Modern eğitim ve buna paralel olarak modern teknoloji de kayda değer bir şekilde yaygınlaştı. 1919'da başlamak üzere on yıldan daha kısa zamanda Türk halkı, Batı halklarının yüz yılda başaramayacağı bir dizi temel reformu gerçekleştirdi" (Toynbee, 2001: 39).

Karakterinde özgürlük ve bağımsızlık olan Türk milleti, Cumhuriyetle kurulan yeni devlette bağımsız ve hür olarak kalmaya, Cumhuriyet düzeni içerisinde yaşamaya başlamıştır. Atatürk'ün "Cumhuriyet faziletli insanlar yetiştirdi" ve "Bağımsızlık benim karakterimdir" sözlerinde ifade ettiği, kaynağını doğallığından alan hürriyet ve bağımsızlık fikrini ilke edinmiş bir millet doğmaya başlamıştır. Bu millet, genç, dinamik ve gelişmeci bir millet olarak, Dünyada ki gelişmeleri yakından takip edip, her ileri, güzel ve çağdaş oluşumun içinde kalmaya çalışmıştır. Çaba ve çalışmalarının bir sonucu olarak Türkiye bölgesinde en güçlü devletlerden birisi konumuna yükselmiştir (Lesser ve Fuller, 2000: x).

1930'lu ve 40'lı yıllara damgasını vuran ekonomik ve ırkçı çekişme ve çatışmaların dışında kalmasını başaran Türkiye, milyonlarca cana mal olan İkinci Dünya Savaşının mümkün olduğu kadar dışında kalmış, kendisini, yapay olarak Rusya'da yer bulmuş olan Komünizmin dışında tutmuş, bunun için de batı demokrasileri ile işbirliğine gitmiş, bazen batı ile birlikte bazı sorunlar yaşasa da demokrasi içinde kalmayı başarmıştır. İzlediği yolun doğruluğunu 1990'ların başında Komünizmin yıkılması ve geride az

gelişmiş, büyük sorunlarla dolu devletler bırakması ile açıkça görmüştür. Ayrıca, Mustafa Kemal Atatürk'ün ilke ve inkılapları ile çağdaşlık ve modernlik yolunda önemli atılımları gerçekleştiren Türkiye, Orta Doğu'daki hâlâ geleneksel, aşiret anlayışına dayalı ve bilinçli toplumlardan yoksun olan devletlerin çok ilerisinde, Avrupalı modern devletlerle kıyaslanabilecek bir konumda olmasını başarmıştır.

“Osmanlı”, “Türk” ve “Türkiye” Kavramları Üzerine

“Osmanlı” kelimesi tarihi süreç içerisinde Türk, İslâm, Müslüman ve Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayanları ifade ettiği gibi, Osmanlı vakanüvisleri bu kelimeye genellikle “devlet hizmetinde bulunan ve devlet bütçesinde geçinen hâkim ve müdir sınıf” (Köprülü, 1988: 5) anlamında kullanmışlardır. Bununla birlikte bu kelime, Selçuklu Devletinde olduğu gibi, devletin ilk önemli kurucu veya kurulmasında önemli bir rol oynamış olan aile reisinin adından geldiği, bu nedenle de “Osmanlı” kelimesi, Osman Bey'in soyunda gelen hanedanı ifade etmekte ve bu hanedanın yönettiği ülkeye de Devlet-i Aliyye-i Osmaniye denmekteydi. Aynı zamanda bu devletin içerisinde yaşayanların, özellikle Müslümanların, devlete olan aitliğini ve sahipliğini de dile getirmekteydi. “Osmanlı” tek bir etnik unsuru açıklamak için kullanılmamıştı. Bu kelime daha ziyade Tanzimat'a kadar genellikle Türk ve Müslümanlar için kullanılmışken, bu tarihten itibaren tüm tebaayı anlatmak (Ortaylı, 2003: 13) ve Osmanlılık fikri altında bir birlik sağlamak için ifade edilmiştir.

Bazı batılı araştırmacı ve gözlemciler “Osmanlı” kelimesini kullanırken “Müslüman Türk” anlamını dile getirmek isterken (Loti, 2002: 8).²⁴ İngiliz belgeleri “Türk” ile “Osmanlı” adlarını aynı anlamda vermiştir (Şimşir, 1989: 113). On dokuzuncu asrın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin idari, demografik, coğrafik ve ekonomik yapıları ile ilgili önemli bir eser vermiş olan Vital Cuinet, Osmanlı nüfusunu Müslüman ve Hıristiyanlar içinde etnik yapıya göre ve Müslüman olan Arap, Kürt... vb. toplumların nüfusunu ayrı ayrı kendi isimleri ile verirken, Türkler için “Müslüman” adını kullanmıştır (Cuinet, 2001: 271, 274-275). Hatta aynı dönem batı gazeteleri de “Osmanlı” ifadesini tüm tebaa için kullandıkları gibi, aynı isim ile sadece etnik Türk halkını ifade etmişlerdir (*Pall Mall Gazette*, 5 Eylül 1895). Bu bağlamda, “Osmanlı” adı Müslüman ve gayrimüslim tüm halk için kullanıldığı gibi, sadece “Türk” ve “Müslüman” anlamında söylenmiş ve yazılmıştır. Özellikle, on dokuzuncu asrın ikinci yarısında Osmanlılık

²⁴ Loti'ye göre, Fransa ve batı için, “...doğu demek, mavi gök, güneş, palmiye ağaçları ve develer demek...Osmanlıları, Ortadoğulularla karıştırıyorlar. Onlar için kırmızı takke taşıyan herkes Türk'tür.”

fikrinin yaygınlaşması ile “Osmanlı” deyimini çoğunlukla Müslim ve gayrimüslim tüm tebaayı kapsayacak şekilde kullanılmıştır. II. Abdülhamit I. Meclisi açış nutkunda, “Bundan böyle tabamızın bütünü, bir vatanın evladı olarak ve cümlesi bir kanunun himayesi altında yaşayarak, 600 seneden beri hanedan-ı saltanatımızın ünvanı olan ve tarih sayfalarında bunca parlak ve şanlı eserleri yazılı bulunan ismiyle (Osmanlı) yad olunacaktır,” demiştir (Eryılmaz, 1992, 76).

“Türk” adı Anadolu ve Rumeli’de etnik kökeni Türk olan halk için kullanıldığı gibi, “Müslüman,” “İslâm” (Mentzel, 2000: 199), ve az da olsa Müslim ve gayrimüslim tüm Osmanlı halkı için kullanılmış bir addır. Bu doğrultuda, “Türkiye” asırlarca özellikle batılılar tarafından “Osmanlı Devleti,” ve “İslâm Dünyası” kavramlarını karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Bu bağlamda “Türkiye” Türklerle meskûn bölgeler yanında, Türk hâkimiyetindeki Müslim ve gayrimüslimlerin yaşadıkları alanların bir ismi olarak ortaya çıkmıştır. Daha on beş ve on altıncı asırdan itibaren Osmanlı sultanları batıda “Grand Turk” (Büyük Türk) olarak bilinmekteydi. Avrupa içlerinden Hindistan’a uzayan uçsuz bucaksız bölgede üç büyük Türk imparatorluğu – “Akdeniz çevresinde Osmanlı Türkleri, İran’da Safaviler ve Hindistan’da Babürlüler” – hâkimiyet sürmekteydi (Esler, 1992: 365-367).

“Osmanlı” ve “Türk” adlarına Türkçüler farklı yaklaşmışlardı. Vefik Paşa yanında Süleyman Paşa da ilk Türkçülerdendi ve eseri *Esmâ-i Türki’yi* Türkçe kelimelerin kaybolmaması için kaleme almıştı. Burada “Osmanlı”nın devletin adı olduğunu, milletin ise Türk olduğunu vurgulamıştı (Gökalp, 1977: 10). Ziya Gökalp’e göre “Türk,” kültürde ve dilde birlik olan, ortak yaşamaya kararlı ve aynı terbiye içerisinde yetişmiş kimselerden oluşmaktaydı. Gökalp, “ ‘Türküm’ diyen her ferdi Türk tanımaktan, yalnız Türklüğe hıyaneti görülenler varsa, cezalandırmaktan başka çare yoktur” diye yazmıştı (Gökalp, 1977: 21).

Cumhuriyetin ilanı ile kurulan yeni Türk devletinin isminin “Türkiye Cumhuriyeti” olması, Türklerin kurduğu ve çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu devletin en doğal ismi olduğu gibi, bu ad tarihî gerçekler ile de uyusmaktadır. Osmanlı devletinin hâkim olduğu Müslüman Araplar ve Balkanlı Hıristiyanların yaşadığı toprakların kaybedilmesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Türklerin yoğun yaşadığı topraklar üzerinde kurulmuş olması, “Türkiye” adındaki tarihi anlamı güçlendirmiştir. Türkler yanında bu ülkede yaşayan tüm toplulukların bir ülkesi olarak Türkiye önemini derinleştirmiştir. Osmanlı’daki devletin idaresi altında yaşayan Müslümanların eşit vatandaşlar olarak algılanması anlayışı gibi, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayanların eşit vatandaşlar olması hukukun

korunmuştur (Eroğlu, 1997: 190).²⁵ 1926'dan beri batı medenî hukukunu kabul eden Türkiye, Osmanlı Devleti'nin çoğu zaman hukuksal olarak çeşitliliğin verdiği karmaşıklıktan kurtularak, dinî gurupların hangi mahkemelerde ve nasıl yargılanacağı sorununu aşarak, modern bir hukuk sistemine kavuşmuştur. 1936'da laiklik ilkesinin anayasaya girmesi ile de Türkiye, modern devletlerde tüm vatandaşlar için uygulanan kanun ve kuralların herkes için uygulanması ilkesini kabullenmiştir. Dinî ayrılıklara dayalı hukuki uygulamalara son vermiştir. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, dinî anlayış ve vicdanların devlet güvencesi altına alınması ile devlet tüm vatandaşlarına yönelik işlerde tarafsız olma erkine kavuşmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti, "Hatıra mirasına sahip," "Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatte samimi olan," ve "sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların" (Afetinan, 1988: 23-24) meydana getirdiği milletin birlik ve beraberlik duyguları içerisinde daha iyiyi arama arzu, istek ve eylemlerini sergiledikleri bir yol seçmiştir. Sadece durağan, zayıf ve yorgun bir Osmanlı yerine Atatürk'ün kurduğu genç, dinamik, gelişmeci, ilerici ve aynı zamanda demokrasi prensiplerine saygılı, bireysellik, düşünce serbestliği ve eşitlikçi siyasî anlayış sergileyen bir Türkiye sahneye çıkmıştır (Afetinan, 1988: 45). Bu da devletin milleti ile ortak hareket ederek, her alanda daha etkin ve başarılı bir yönetim sergilemesi yolunu açmıştır.

Sosyo-Kültürel Ortam

Jeopolitik yönde çok önemli bir konuma sahip olan Türk yurdu,²⁶ tarih boyunca kültürlerin doğduğu, bulunduğu, kaynaştığı ve tarihe büyük etkiler bıraktığı bir bölgedir. Antik çağlardan beri Yunan medeniyetinin gelişiminde, Hitit ve Urartu medeniyetlerinin Mezopotamya'dan etkilenen ve etkileyen karakterinde, Roma ve İran'ın asırlarca uğruna mücadele etmesinde önemli bir yeri olan Anadolu, kültürel önemini bin yıllardır canlı tutmuştur.

²⁵ Atatürk'e göre, "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türk halkına Türk milleti denir."

²⁶ "Türk Yurdu" burada Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içinde bulunun, tarihi olarak Milli Mücadele'de varılması amaçlanan ve son Osmanlı Mebusan Meclisinde kabul edilen Misak-ı Milli'ye (1920) uygun, Lozan (1923) ve sonraki anlaşmalarla sınırları çizilmiş, 21. asrın başlarında bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içindeki vatan anlaşılmalıdır. Türklerin soydaşlarının yaşadığı Türkistan ve diğer ülkeler ile tarihte Turan, Türkî kavramları ile belirtilen topraklar, farklı Türk toplulukları ve devletleri için vatan olmuş ve hala olmakta ise de, buradaki kullanılan anlamın dışında bırakılmıştır.

Memet YETİŞGİN

Roma-Pers ve Bizans-Sasani imparatorluklarının karşılaştıkları kültür ve medeniyet noktasında asırlarca varlığını sürdüren Anadolu, Türklerin Anadolu'ya gelmesinden sonra da önce Selçuklu-Bizans, sonraları ise Osmanlı-Batı mücadelelerinde Selçuklulara ve Osmanlılara insan ve malzeme gücü olarak kaynaklık etmiş, ana vatan olmuş bir bölgedir. Dahası, Hıristiyanlık ve İslâm gibi iki büyük evrensel dinin önceleri buluşma noktası iken, Türklerin bölgeye tam hâkimiyeti ile İslâm ülkesi olmuştur. Bu büyük dünya güçleri ve dinleri, Anadolu'nun kültürel şekillenmesinde ve gelişmesinde büyük rol oynamıştır.

Türklerin Anadolu'yu ele geçirmesi ile büyük buluşmaların yarattığı çatışma ve karmaşa sona ermiş, onun yerini, bir yanda Türkün öz benliğine has bir Türk kültür bölgesi oluşurken, diğer tarafta bin yıllara varan uzun çatışmalar sonunda şekillenmiş olan Anadolu'nun yerli kültürü azınlıkların şahsında varlığını sürdürmüştür. Türk kimliği, İslâm medeniyeti içerisinde bölgeye olabildiğince uygun bir kültürel yapı geliştirirken, Türk milletinin İslâm öncesi dönemde öncelikleri arasında yer alan kadına saygı, bağınazlıktan uzak kalmak, etnik ve dinî farklılıklara hoşgörülü yaklaşım, yabancılarla ve yabancılaşmaya karşı temkinli ancak anlayışlı olma, misafirperverlik, toplumsal yardımlaşma, "devlet baba" anlayışıyla tüm yönetilenlere eşit mesafeli yönetim ve üretkenlik Anadolu'da canlı bir şekilde devam etmiştir.

Milletlerin, devletlerin, dinlerin, kültürlerin, medeniyetlerin ve imparatorlukların karşılaşma noktasında Türkün anlayışlı, hoşgörülü ve gelişmiş kültürü, asırlarca Anadolu ve Balkanların barış içinde yaşamasını sağlamıştır. Belki, Osmanlı Devleti'nin asırlarca koca imparatorluğu üç kıtada korumaya ve kollamaya çalışırken Anadolu'da beslenmiş olması ve bir yere kadar da Anadolu'yu ihmal etmesi, Türk yurdunun istenen ölçüde gelişmişliğini önlemiştir. Ancak, Osmanlı ile kazanılan büyük ve geniş tarih, anılar, deneyimler ve tecrübeler Türkün büyük ve köklü bir millet olarak kimliğini geliştirmesinde sonsuza kadar sürecek tarihi hafıza meydana getirmiştir.

Köklerini bin yıllara varan, farklı coğrafya ve iklimlerde kurdukları bağımsız devletlerin gölgesinde geliştirdikleri kendi öz benlikleri yanında, son bin yıl içerisinde temel kültürel çevrelerden Yunan, Roma, İran, Arap ve İslâm kültürlerinden aldıkları etkilerle geliştiren Türk kimliği, özünde tüm bu kültürel çevrelerin izlerini de taşıyacak etkileşimler içerisinde bulunmuştur. Büyük kültürel çevreler yanında Anadolu, Balkanlar ve Kafkasların dar çerçeveli kültürel kimliklerinden de etkilenmiştir. Tüm bu etkileşimler sonunda Türk kendine has bir kimlik geliştirmiştir ki, bu kimlik

çok yönlü, hoşgörülü, kendine güvenen, öz benlik sahibi, olgun, medenî ve evrensel bir karakter taşımaktadır.

Son asırlarda Batı ile olan yakın ilişkileri ve batılılaşma hareketleri sonunda Türk kimliği daha yeni medeniyetin izlerini taşıyacak şekilde yeni etkilere maruz kalmıştır. Tüm bu etkileşimlerde ve gelişmelerde kendine yakışan öznlüğünü ve ayrılığını da korumasını bilmiştir ki güçlü bir Türk kimliği giderek küreselleşen dünyada varlığını daha fazla hissettirmektedir. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile modern Türk kimliği, hem Kafkaslar ve Orta Asya ve hem de Orta Doğu'da kendisi ile tarihi, etnik yapısı ve dinî bağları olan toplumların etkilenmesinde, bu yolla büyük bir Türk kültür ve medeniyet bölgesi yaratılmasında önemli bir potansiyele sahip görünmektedir.

Her ne kadar Osmanlı yenilikleri, Osmanlı Devleti'ni batı karşısında güçlü tutabilmek, toprak bütünlüğünü sürdürmek ve daha güçlü bir devlete sahip olmak için, başta padişahlar olmak üzere sınırlı sayıdaki aydın devlet adamının çabası ile gerçekleştirilmiş ise de bu yenilikler istenen sonuçları doğurmada yetersiz kalmıştır. Osmanlı döneminde yapılan yenilikler çoğunlukla askerî alanda başlayıp, sosyo-kültürel, ekonomik ve idari alanlara genişleyerek devam etmiş sınırlı reformlar olması nedeniyle ülkede geçmiş ile yenin bir çatışmasını meydana getirmiş, mektepli-medreseli, alaylı-mektepli ayrımları ortaya çıkarmıştır. Ancak, Cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde yapılan yenilikler, Türkün çağdaşlaşma ve modern bir millet olma ihtiyacına yönelik köklü yenilikler olmuştur. Bununla birlikte, bu yenilikler henüz tam anlamıyla sonuçlanmış da değildir. Türk milletinin çağı yakalama ve modern ileri bir toplum olma yolundaki çabası bir süreç olduğuna göre, iyi yönde, tam bağımsızlığa dayalı, millî iradeyi içeren, "gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve bütün anlam ve görünüşüyle uygar bir toplum haline ulaştırmak" (Eroğlu, 1997: 194) olan yeniliklerin sürdürülmesine gerek vardır. Türk milleti uygar bir millettir, ancak daha da uygar olmak için yapılması gerekenleri yapmak ihtiyacı içerisinde görünmektedir (Göze, 1984: 523-525).

Türk kimliği, batıdaki gelişmelerin etkisi ve Osmanlı'nın bu gelişmelere verdiği tepki ile Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu asırda başlattığı ve Cumhuriyet'le köklü ve ileri bir seviye kazanan yenilikler yapma sürecinde önemli değişimlere uğramıştır. Kendisine uygun, ileri ve daha modern bir kimlik geliştirmiştir ki bu yolla medenî milletler içerisinde saygın bir yer edinme amacı gütmüştür. Samuel P. Huntington'ın iddia ettiği gibi, Türkiye yenilikler ve yenilikçiler ile yeniliklere karşı ve gelenekçi gurupların oluşturduğu "parçalanmış bir ülke" (Huntington, 2002: 98-99) değildir. Huntington'ın iddiasına göre, temelini dinî, mezhebî ayrılıklardan alan

Memet YETİŞGİN

kültürlerin ve medeniyetlerin dünyada birbiri ile sürekli çatıştığı ve özellikle de Soğuk Savaş'tan sonra bu çatışmanın arttığı varsayımdır. Türkiye gibi bazı ülkeler ise bu çatışmada, kendileri farklı kültür ve medeniyetler içinde olmalarına rağmen, batı kimliğini almaya çalışmışlardır. Yenileşme çabaları içerisinde olan Türkiye gibi devletlerde gelenekçiler ve yenilikçiler olarak iki gurup ortaya çıkmıştır ve bunların tek bir kimlik kazanımının mümkün olamayacağı dile getirilmiştir. Ancak, Huntington'ın gözden kaçırdığı önemli şeylerden birisi, Batı medeniyetinin, her ne kadar Hıristiyanlıktan aldığı bazı etkileri olsa da, gerçekte Hıristiyanlığa, özellikle de Katolikliğe karşı çetin mücadelelerle, antik Roma ve Yunan ile Ortaçağ Bizans ve İslâm medeniyetlerinin etkisi sonucunda Avrupa'da doğup gelişen Rönesans, Hümanizm, müspet ilimlerde ilerleme, aydınlanma felsefesi, Fransız ihtilali ve sanayi inkılabı gibi köklü değişikliklerin sonucunda ortaya çıktığı gerçeğidir. Bu gelişmeleri, genellikle evrensel karakter taşımaları itibarıyla, sadece Batı kültürüne mal etmek yanlış olacağı gibi, batılı olmayan toplumların da bu gelişmeleri edindikleri ve öğrendikleri oranda modernleşeceği ortadadır. Bu nedenle Türklerin birkaç asırdır devam eden modernleşme çabası kendi geleneksel ve tarihsel yapılarına tamamıyla aykırı düşmediği gibi, daha iyi yaşamak arzusu beslemeleri ve bu arzunun gerçekleşmesi için modernleşme yolunda daha ileriye gitmeleri doğal bir süreç olarak görülmektedir.

Türk kimliği, üzerinde yaşadığı toprağın tarihsel geçmişi ve kültürüyle ve medeniyetlerin buluşma noktasında bulunmasından dolayı; tekdüze ve basit bir kimlikten ziyade, çok yönlü, Doğu ile Batıyı buluşturan, Orta Doğu görüntüsü ile Avrupalı görüntüsünü bir arada gösteren, doğu ile batıyı anlayabilen ve yorumlama kabiliyeti olan tecrübeye ve olgunluğa sahiptir. Farklılıkların buluştuğu, kaynaştığı, olumlu yeniliklerin ortaya çıkmasına izin veren hoşgörülü ve olgun bir kimliktir.

Türk milleti içerisinde bulunduğu önemli bölgenin çevresini ne kadar iyi anlar ve kendi içerisinde olumlu ve istikrarlı gelişmelere dayalı yaklaşımlar sergilerse, o kadar çevresine etkisini ve gücünü gösterebilecektir. Medeniyetlerin buluştuğu yerde gelişmeci ve ileri anlayış ve düşünce geliştiren bir Türkiye Doğuyu ve Batıya anlayabilme ve buralara olumlu etkilerde bulunma potansiyeline sahiptir. Zayıf ve güçsüz bir Türkiye her iki taraftan gelebilecek tazyiklerin önünde sürüklenirse sıkıntıya düşebilir. Ancak, gücünü hep dorukta tutarak, farklı yönlerden kendisine yönelen gelişmelere karşı hazırlıklı olursa, hem Doğunun ve hem de Batının saygı ile baktığı bir konumda kalır. Bunun için güncel ve çağdaş medeniyetin Türk milletinin ihtiyaçlarına ve çağdaşlaşma amacına yönelik özgürce alınması Türkiye'nin faydasına olacaktır.

Sonuçlar

Türk kimliğinin oluşmasında geniş ve engin bir tarih, jeopolitik yönde oldukça elverişli bir konum, tarih boyunca kültürlerin ve medeniyetlerin buluşarak, uzlaşarak ve çatışarak kaynaşması önemli roller oynamıştır. Tarihte üzerinde bulunduğu toprakların hâkim unsuru olarak kendine güvenen, zoru başarıya azim ve kararlılığında olan, itibar ve gurur sahibi olarak kendini gösteren Türk milleti, asırlarca karşılaştığı zorlukların üstesinde gelmesini bildiğinden, vardığı noktada dünya milletleri içerisinde engin bir tarihi hafızaya sahip olmuştur. Büyük ve çağdaş milletler arasında olma azim ve kararlılığı, tarihindeki gelişmelerin ortaya koyduğu sonuçlar ile kanıtlamıştır.

Bulunduğu coğrafyanın doğu-batı ve kuzey-güney farklılıklarını özünde yumuşatmasını bilmiş, asırlarca üç kıtanın buluştuğu bir bölgede, üç kıtayı hem fiziki ve hem de sosyo-ekonomik ve kültürel olarak etkilemiştir. Bu etkileşim sırasında kendisi de bu kıtaların etkisinde kalmıştır. Böylece Türk kimliği, farklı kıtalarla ve iklimlerle ilişki kurabilecek ve bu ilişkiyi sürdürebilecek ve aynı zamanda bu ilişkiye yön verebilecek bir karakteri barındıran hoşgörüye ve güce sahip olmuştur. Avrupa ile uzun asırlara dayanan geniş yelpazedeki ilişkilerinden dolayı, Avrupa'nın bir parçası olmuştur. Bazen ayrı bir kültür ve kimlik olarak algılanmış ve algılanmaya devam etmişse de, Türk kültür ve kimliği, Avrupa'nın kültürel zenginliğine önemli katkılar sağlamış ve sağlayabilecek konumunu koruyarak bu günlere gelmiştir.

Kültürlerin, medeniyetlerin, büyük devlet çıkarlarının ve kıtalararası geçitlerin buluştuğu, çatıştığı ve uzlaştığı bir bölgede kurulmuş olan Türk yurduna yakışır bir Türk kimliği gelişmiş ve gelişmekte olduğu gibi, bu buluşmaların ve çatışmaların, çekicilik veya baskı kuvvetinin büyük olduğu taraflara kayması da beklenmektedir. Sürekli olarak doğu-batı, kuzey-güney buluşma ve çatışmalarını üzerinde hisseden Türkiye iki seçenekle karşı karşıyadır. Birincisi, ya dış etkilerin sürüklediği bir yol izleyecek ve sürekli kendisinin dışında, dış güçlerin etkisinde –ki buna en güzel örnek Osmanlı Devletinin on dokuzuncu asırdaki yıkılma devrinde yaptığı yenilikler ve izlemek zorunda bırakıldığı siyaset benzeri bir oluşumla sürekli batının etki ve baskısında tam bağımsızlıktan yoksunluk verilebilir –şekillenecektir. Ya da kendisi dünyanın gidiş yönünü iyi tespit edip, ona göre kararlı ve azimli bir şekilde, kendinden kaynaklanan güçle de birleştirerek kendisine özgü ve ileri bir varlıklılık örneği sergileyecektir. Bu ikincisine en güzel örnek, Mustafa Kemal Atatürk'ün medenî batı yönünde hissettiği gelişmeyi, batı baskısında kalmaksızın, kendi güç ve kudretiyle

Memet YETİŐGIN

başarma çabası sonucunda modern Türkiye'nin doğmasında yeri tartışılmaz olan ilke ve inkılâpları gelmektedir.

Türkiye kendi geçmişine, tarihine, kültürüne ve yaşantısına uygun, bulunduğu coğrafyanın ve dünyadaki küreselleşmeye bağlı gelişmelerin bilincinde olarak bir gelişme göstermek, ileri bir varlık ortaya koymuş olan ağdaş medeniyeti kazanmak ve hatta çağdaşlık içerisinde nlerde yer almak durumundadır. Bunu yaparken komşusu olduğu ve tarihten gelen batılılaşma sürecine uygun bir gelişme göstermek ihtiyaındadır. Bu gelişme olurken çevresindeki kültürler, medeniyetler ve glerle ilişki içinde olacak ve onlardan etkilenecektir. Bu etkileşim doğal bir süreç olduğu gibi bir sonuçtur da. nemli olan Türk milletinin, çok yönlü ve çeşitli olan bu etkileşimde kendisine uygun ve faydalı bir yolu tutması, kimliğini geleceğin güçlü, ileri ve dünya görüşüne sahip olgun bir konuma getirmesidir.

Kaynaklar

AFETİNAN, A. (1988), Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları. Ankara: TTK.

AKDAĞ, Mustafa (1977), Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, 1243-1453, İstanbul: Cem Yayınları.

BECK, Brandon H. (1987), From the Rising of the Sun: English Images of the Ottoman Empire to 1775, New York: Peter Lang.

BLIES, W. D. (21 Aralık 1919), "Near East Policy Antagonizes Turks," The New York Times.

CAHEN, Claude (1992), Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi, Çeviren Yaşar Yücel ve Bahaeddin Yediyıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

CUİNÉT, Vital (2001), La Turquie D'Asie: Géographie Administrative Statistique de Chaque Province de l'Asie-Mineure, vol. 4, İstanbul: Les Éditions Isis.

EROĞLU, Hamza (1997), Atatürk: Hayatı ve Üstün Kişiliği, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

ERYILMAZ, Bilal (1992), Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

ESLER, Anthony (1992), The Human Venture: A World History from Prehistory to the Present, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.

FEİGL, Erich (1986), A Myth of Terror, Salzburg: EZG.

GÖKALP, Ziya (1977), Türkçülüğün Esasları., İstanbul: Varlık Yayınları.

GÖNEY, Süha (1993), Siyasi Coğrafya, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

GÖZE, Ayferi (1984), İnkılâp Tarihimiz ve Atatürk İlkeleri, İstanbul: Fakülteler Matbaası.

HALAÇOĞLU, Yusuf (1996), XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara: Türk Tarihi Kurumu.

HEYET, Cevat (1996), Türklerin Tarih ve Kültürlerine Bir Bakış, Çeviren Melek Müderriszade, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Memet YETİŞGİN

HOWARD, Douglas A. (2001), *History of Turkey*, London: Greenwood Publishing.

HUNTINGTON, Samuel P. (2002), *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Tercüme Mehmet Turan ve Cem Soydemir, İstanbul: Okuyan Us Yayın.

İLHAN, Suat (1989), *Jeopolitik Duyarlılık*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İNALCIK, Halil (1994), "The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600." *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Edited by Halil Inalcık and Donald Quataert, Cambridge: University Press.

İPEK, Nedim (1994), *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara: TTK.

KAFESOĞLU, İbrahim (1988), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

KAFESOĞLU, İbrahim (1997), "Türkler," *İslam Ansiklopedisi*, cilt 12/2, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

KARPAT, Kemal (Hazırlayan) (2001), *Osmanlı ve Dünya: Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri*, İstanbul: Ufuk Yayınları.

KARPAT, Kemal (2002), *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*, New York: Brill.

KÖPRÜLÜ, Fuad (1988), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

KÖYMEN, Mehmet Altay (1989), *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi,.

LESSER, Ian O. ve Graham E. Fuller (2000), *Balkanlar'dan Batı Çin'e Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu*, Çeviri Meral Gönenç, İstanbul: ALFA.

LEWIS, Bernard(1991), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çeviren Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

LOTİ, Pierre (2002), *Sevgili Fransa'mızın Doğudaki Ölümü*, çeviren Tuğrul Baykent, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

LOTİ, Pierre (1995), *Türkler Üzerine Makaleler*, Çeviren Betil Önuçak. İstanbul: Der Yayınları.

Tarih, Coğrafya ve Sosyo-Kültürel Ortamın Türk Kimliğinin Gelişmesine Etkileri

MANSEL, Philip (1995), Constantinople: City of the World's Desire, 1453–1924, London: John Murray.

MENTZEL, Peter (2000), "Conclusion: *Millets*, States and National Identities," Nationalities Papers, vol. 28, no. 1.

MCCARTHY, Justin (1995), Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821–1922, Princeton, NJ: Darwin Press.

MCCARTHY, Justin (2001), Kurbanlar ve Şefkatli İnsanlar, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

ORTAYLI, İlber (2005), İmparatorluğun en Uzun Yüzyılı, İstanbul: İletişim Yayınları.

ORTAYLI, İlber (2003), Osmanlı Barışı, İstanbul: Ufuk Kitap.

ÖGEL, Bahaeddin (1991), İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Pall Mall Gazette, 5 Eylül 1895.

SAYDAM, Abdullah (1997), Kırım ve Kafkas Göçleri, 1856–1876, Ankara: TTK.

SÜMER, Faruk (1990), Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

SMYTH, Warrington W. (1854), A Year with the Turks or Scetches of Travel in the European and Asiatic Dominions of the Sultan, New York: Redfield.

ŞİMŞİR, Bilal N. (1989), British Documents on Ottoman Armenians, vol. 1, Ankara: TTK.

ŞİMŞİR, Bilal N. (1987), "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu," Bulgaristan'da Türk Varlığı I. Ankara: TTK.

TOGAN, A. Zeki Velidi (1947), Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, İstanbul: Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri.

TOGAN, A. Zeki Velidi (1981), Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul: Enderun Kitapevi.

TOYNBEE, Arnold J. (2001), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Tarihindeki Yeri," Osmanlı ve Dünya: Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri, Hazırlayan Kemal Karpat, İstanbul: Ufuk Yayınları.

Memet YETİŞGİN

TURAN, Osman (1965), Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

TURAN, Ömer (1998), The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908), Ankara: TTK.

UBİCİNİ, M. A. (1856), Letters on Turkey: An Account of the Religious, Political, Social, and Commercial Condition of the Ottoman Empire. Part I: Turkey and the Turks. Part II: the Raiahs. Translated from the French by Lady Easthope. London: John Murray.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988), Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988), Osmanlı Tarihi, 1. cilt, Ankara: TTK.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988), Osmanlı Tarihi, 2. cilt, Ankara: TTK.

YÜCEL, Yaşar (1987), "Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları," Bulgaristan'da Türk Varlığı I. Ankara: TTK.